

Сергій БЛОКІНЬ (Київ)

ПРО ОСОБЛИВІ МЕТОДИ БОРотьБИ НКВД З УКРАЇНСЬКИМ ПІДПІЛЛЯМ (1947–1949)

Зміна суспільно-політичного ладу не може відбуватись одномоментно, оскільки вимагає для свого проведення певного часу. Відколи період самостійності (1917–1921) закінчився й територію України повністю опанували більшовики, її советизація протяглась більш як на десять років. Навіть крайній конформіст не стверджуватиме, що на Західній Україні населення усіх соціальних рівнів і всі його соціальні групи були однаково лояльні до центральної влади наприкінці 1944 р. і в 1954 чи 1964 рр.

Оскільки з початку існування СРСР засобом державного управління лишався масовий терор, населення новонабутих територій мусило вдаватись до опору, який в Україні був дужчий за інші країни. Харизматичний український історик кінця ХХ – початку ХХІ ст. Ярослав Дашкевич стверджував: “В Югославії збройний антикомуністичний рух придушено протягом неповного року після захоплення влади комуністами Тіта. В Прибалтиці, найбільше в Литві, зелені брати активно діяли приблизно рік-півтора. У Польщі уряд т. зв. національної єдності утворився через місяць після закінчення війни і за рік-півтора підірвав усі шанси підпільної антикомуністичної боротьби. Чехо-Словаччина, Румунія, Болгарія, не кажучи вже про Східну Німеччину і Східну Австрію, покірно схилили голови і склали руки без наміру творити будь-яке антикомуністичне, а тим більше збройне підпілля. Угорщина відродилася до боротьби лише через більше як десять років.

Єдина Україна, незважаючи на формальне закінчення Другої світової війни, ще п'ять років – під керівництвом свого генерала Романа Шухевича – вела завзяту боротьбу з озброєним до зубів ворогом, переможцем у війні”¹.

Попри те, що діяльність УПА і до травня 1945 р., і після цього часу досить докладно документовано, війну, яку провадили проти неї російські комуністи, вивчено ще недостатньо. Причиною цього можна вважати брак оприлюднених джерел щодо конкретних, буденних заходів влади. Оминаючи рівень декларативних гасел і фальшивих офіційних стереотипів, повсякденні взаємини представників різних політичних орієнтацій виявляють усю їхню реальну повноту в загальноісторичному процесі. Для України це завдання дуже складне, оскільки, як розумію, наприкінці перебудови й на початку незалежності буквально погонні метри матеріалів, що зберігались

¹ Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Упоряд. М. Капраль, Г. Сварник, І. Скочиляс. – 2-е вид., випр. й доп. – Львів, 2007. – С. 739.

на полицях архівних стелажів, і то ключових матеріалів, було знищено, а відповідні матеріали московських центральних сховищ для українських вчених закрито.

Велику роль відіграє в такій ситуації нове видання Народного Руху України (голова Борис Тарасюк), що містить разом з допоміжними матеріалами важливий документ того часу – “Докладная записка об использовании специальных агентурно-боевых групп по ликвидации подполья ОУН и его вооруженных банд в западных областях Украинской ССР” (90 сторінок машинопису)². Адресовано цей документ міністрові державної безпеки УРСР генерал-лейтенантові С. Р. Савченку (1904–1966)³. Датується він 30 листопада 1947 р. Його було розіслано циркулярно начальникам УМГБ західноукраїнських областей (“Совершенно секретно”, “Лично”) з помилковою датою 25 вересня 1949 року. У машинопису місяць виправлено на серпень, причому першу резолюцію датовано все-таки 17 вересня. Очевидно, дворічна затримка в надсиланні матеріалу вважалась за потрібну, щоб його інформаційну актуальність було втрачено.

Разом з іншими документами “Докладную записку” мало бути знищено. За несподіваних, не передбачуваних чекістами обставин вона перейшла у приватне зберігання до рук патріотів з Народного Руху України. Б. Тарасюк і Б. Горинь провели круглий стіл, учасники якого визнали її автентичність.

І доповідну записку, й супровідного листа підписав заступник начальника управління 2-Н МГБ УРСР підполковник Пастельняк. Доповідна записка має ще один додатковий підпис – заступника начальника секретаріату МГБ УРСР капітана Павленка.

Зміст супровідного листа такий: “Согласно указанию Министра Государственной Безопасности УССР генерал-лейтенанта т. Савченко при этом направляю, для личного ознакомления и ориентировки, копию докладной записки об использовании специальных агентурно-боевых групп по ликвидации подполья ОУН и его вооруженных банд в западных областях Украинской ССР”. Перша резолюція: “т. Данилов. Для оперативного использования. <підпис нач. УМГБ по Львівській обл. тов. Майструка>. 17.9.49”. Друга резолюція: “т. Балышин. Ознакомить всех работников отделения и всех нач. оперативных отделений. Положительные факты использовать для работы. 21.9.49. <підпис тов. Данілова>”.

Аналітична передмова узагальнює напрямки роботи й методи МСБ “мнимые СБ” (с. 11–20).

Фактографічний матеріал доповідної записки розпадається на п’ять тематичних груп:

“Проверка агентурных данных, установление связи с членами ОУН, их захват либо ликвидация” (с. 20);

“Получение показаний от арестованных” (с. 47);

“Вербовка агентуры” (с. 61);

“Разоблачение агентуры (двурешников)” (с. 64);

“Раскрытые бандпроявления” (с. 77).

² Окупанти без маски: [Документ з архіву КГБ УРСР]. – К., 2010. – 127 с.

³ “Приказом КГБ от 12.02.55 уволен в запас СА по служебному несоответствию” (Петров Н. В., Скоркин К. В. Кто руководил НКВД, 1934–1941: Справочник / Под ред. Н. Г. Охотина и А. Б. Рогинского. – М., 1999. – С. 371).

Доповідну записку було укладено в Києві, де було зведено й узагальнено відомості обласних управлінь ГБ, надіслані зі Львівської, Станіславської, Дрогобицької, Рівненської, Тернопільської, Чернівецької та Волинської областей. Щоразу розповідається про терористичну й провокативну діяльність “спеціальних агентурно-бойових груп”, що під виглядом окремих підрозділів Служби безпеки боролись проти УПА. На початку доповідної записки зазначено, що “органи ГБ”, виконуючи наказ МГБ СРСР № 00207 від 22 квітня 1947 року, “систематически используют специальные агентурно-боевые группы как одно из эффективных средств в борьбе с вышеуказанным подпольем” (с. 11).

Головним завданням цих самих “спеціальних агентурно-бойових груп” була фізична ліквідація керівників і навіть рядових членів УПА: “Реализация агентурных и следственных данных по захвату либо ликвидации руководителей и участников оуновского подполья и их вооруженных банд” (с. 13). Ішлося навіть не тільки про вояків УПА, а й про тих, хто підтримував з ними стосунки: “Установление организационных связей с руководителями и отдельными членами ОУН с целью захвата этих связей, внедрения в эти каналы связи нашей агентуры, а при невозможности – ликвидация выявленных оуновских связей” (с. 13). Чекісти витрачали багато зусиль, імітуючи допити вояків УПА, що проводились начебто від імені СБ (с. 20, 22, 34 та ін.), та викриваючи своїх агентів як дворушників (с. 22): “Полученные показания «МСБ» являются основанием для ареста объекта и названных им связей по подполью. На следствии объект изобличается его же показаниями в «МСБ» и показаниями связей и тем самым применение агентурно-боевой группы сохраняется в тайне” (с. 18). Допитавши свого агента від імені СБ, якого вони підозрювали, чекісти намагались потім зрежисувати його арешт, так щоб під час нападу ніби легально одержати протокол його допиту (с. 19, 44, 45, 62). В одному місці простежується мета чекістів: “Задokumentировав показания «Оли»⁴, спецгрупа выразила сомнение в правдоподобности ее показаний и предложила следовать к руководителю окружного «Провода», имея в виду подвести «Олю» к чекистско-войсковой группе с целью захвата и разоблачения как агента-двuruшника. Пройдя километр, спецгрупа якобы «случайно» натолкнулась на чекистско-войсковую группу, вступила с ней в «перестрелку», в результате которой агент «Оля» была «отбита» и протокол ее допроса в СБ попал в руки нашей группы” (с. 76–77). Цей випадок типовий, оскільки дублюється в документах, узятих з інших справ – “Возного”, тестя керівника Проводу ОУН “Одеса” – “Романа”: “Для обвинения «Возного» в сотрудничестве с органами МГБ было предусмотрено вручение ему письма – вызов на встречу с оперработником и получение от него расписки о выдаче «Возному» денежного вознаграждения за активную агентурную работу по линии ОУН” (с. 70). Те саме знаходимо у справі з Долинського району Станіславської обл.: “В целях разоблачения Ивахива в предательстве, на второй день группа оперативных работников, взяв с собой Ивахива в качестве проводника, направилась в село Тура-Малая, якобы для проведения розыска оуновского нелегала.

⁴ Агентка МГБ зі Станіславської області, яка продовжила працювати для підпілля, даючи в МГБ дезінформацію.

Недалеко от села Тура-Малая на опергруппу был совершен «налет» агентурно-боевой группой, в момент которого Ивахив начал кричать, что он «свой» и что его оуновская кличка «Босый».

Агентурно-боевая группа «захватила» оперработников и Ивахива, доставила их в лес и подвергла «допросу».

На «допросе» Ивахив подтвердил, что он является членом ОУН под кличкой «Босый», что захваченные вместе с ним являются сотрудниками МГБ и что их нужно расстрелять.

Чтобы подтвердить свою принадлежность к ОУН, Ивахив сослался на [...], характеризуя их как членов ОУН, проникших в органы МВД по заданию оуновского подполья.

Таким образом, проведенная комбинация подтвердила агентурные данные и дала возможность подвергнуть аресту пять сотрудников милиции, активных участников националистического подполья” (с. 35–36).

Кожен з аналітичних начерків складається з кількох окремо взятих сюжетів, що в оцінці Балишина могли зватися “положительными фактами”. Ось один із них. Агент-бойовик УМГБ Дрогобицької області “Данило” одержав від керівника сільської ОУН на псевдо “Міко” завдання збирати продукти харчування для вояків УПА. Використовуючи ці відомості, УМГБ наказало, коли він одержить продукти, поставити до відома оперпрацівника. На черговій зустрічі “Данило” доніс, що одержав від “Міко” продукти й має передати їх керівникам районного проводу ОУН. Для “ліквідації активних нелегалів” агентові “Данилу” на цій зустрічі було вручено дозу миш’яку, яким він мав отруїти продукти й передати їх воякам. “Точно” виконуючи вказівки УМГБ, агент-бойовик “Данило” отруїв продукти, передав їх нелегалам і пішов додому. Повернувшись за годину, він виявив мертвими трьох вояків, серед них керівника пропаганди районного проводу ОУН “Мирона”. Довідавшись про його загибель, СБ затримала агента-бойовика “Данила” і його допитала. За вказівкою УМГБ, “Данило” заявив на допиті, що троє вояків загинули від рук “Міко”. Одержавши матеріали розслідування СБ, керівник районного проводу “Медведко” викликав станичного “Міко”, усунув його “від роботи в ОУН” (можливо, ліквідував), а замість нього призначив агента-бойовика “Данила”. Підсумок автора (1947): “Положение в ОУН «Данило» используется для проведения дальнейших мероприятий по ликвидации бандитизма в Заставнянском районе Черновицкой области” (с. 37–38). Висновок дослідника (2011): терористичний захід було застосовано, щоб ввести на певну посаду в ОУН свого агента. Отруєно нелегалів навмання, кого трапить. Їхні тіла ідентифікували місцеві жителі, агенти УМГБ, принаймні на впізнанні вони з большевиками співробітничали. Перед широкою аудиторією та у своєму середовищі в тексті доповідної записки співробітники УМГБ говорять про свою боротьбу з “бандитизмом”. Під цим терміном розуміється зовсім не те, що тепер. Інформаційно-аналітична група Народного Руху України стверджує: “Однак дивне, що головним редактором Енциклопедії [МВД Росії] – доктором історичних наук, генерал-майором у відставці В. Некрасовим та авторами статей таке трактування переноситься у наш час. Коли на 11-ому році незалежності України [2002] ці люди називали воїнів за незалежність України бандитами, то виникає запитання, чим

для них є тоді незалежна українська держава? Тимчасово втраченою провінцією?» (с. 84–85).

Щодо термінів. Чекісти, що діяли під виглядом СБ, звалися МСБ (“мни-мая СБ” чи просто МСБ; с. 14). Із “спеціальними агентурно-бойовими групами” співдіяли за потреби “чекістсько-військові групи” (с. 19, 77). Як рядових членів чекісти намагались залучати до своїх терористично-провокативних груп не приїжджих росіян, а місцевих жителів, яких вони визначили на роль зрадників: “Специальные агентурно-боевые группы успешно действуют тогда, когда они подбираются из местных жителей или бывших участников подполья ОУН, отлично знающих местные особенности и обычаи, условия жизни, язык, правила обращения и поведения в среде оуновского подполья [...]” (с. 13). На цю роль чекісти призначили греко-католицького священника Івана Котива (1910 – грудень 1972)⁵: “В связи с тем, что в течение двух дней Котив уклонялся от встреч с агентами-боевиками, было принято решение направить к нему только агента «Юрко», владеющего русским языком, который должен был встретиться с Котивым, заявить ему, что его срочно вызывает оперработник МГБ, у которого он состоял на связи, и вместе с ним прийти на явочную квартиру. [...] Не давая Котиву принять меры противодействия, агент «Зарубежный» моментально проводил его в подвал, доставил к месту допроса и, соблюдая правила поведения членов ОУН перед своим руководителем, передал Котива агенту «Виктору»” (с. 66).

Головним джерелом інформації були для чекістів агентурні дані, а також матеріали слідства (с. 20). Деяке уявлення про напрямок діяльності, а відтак і частину діловодства дають вимоги до тих планів, що склались перед застосуванням заходів “МСБ”. Тут передбачалось: “В плане дается характеристика объекта разработки, подробно излагается содержание материалов, изобличающих объект разработки в причастности к оуновскому подполью или бандгруппе, занимаемом положении в ОУН, практической антисоветской деятельности и организационных связях, материалы, на основании которых можно было бы «обвинить» объекта в связи с органами МГБ и потребовать от него объяснения либо допросить по этому «обвинению». [...] В плане обязательно отражаются индивидуальные особенности объекта агентурной разработки, условия, время и место его секретного изъятия и допроса от имени СБ, предусматриваются мероприятия, обеспечивающие естественность и конспиративность «МСБ»” (С. 14–15).

Характерною рисою діяльності “спеціальних агентурно-бойових груп” було здійснення провокацій для одержання оперативно важливої інформації: “В Солотвинский РО МГБ Станиславской области от агента «Юрченко» поступили данные о том, что житель с. Солотвино Деревянко Василий Николаевич, работающий учителем средней школы, поддерживает связь с бандгруппой районного «Провода» ОУН, возглавляемой «Холодным». [...]

В целях получения данных о месте укрытия «Холодного» и его банды было дано задание спецгруппе УМГБ во главе с агентом-боевиком «В» секретно установить и захватить Купчака В. И., увести в лесной массив и от имени СБ подвергнуть допросу.

⁵ Див. про нього: Мартирологія Українських Церков: У 4 т. – Торонто; Балтимор, 1985. – Т. II. – С. 130, 455–456.

Получив задание УМГБ, спецгруппа прибыла на место, разыскала Купчак, явилась к нему на квартиру и выдавая себя за бандитов, выполняющих важные поручения окружного «Провода» ОУН, обвинила его в том, что он уклоняется от работы в ОУН и своим поведением вызывает подозрение в связи с органами МГБ.

Приняв спецгруппу за бандитов, Купчак признался, что он является связным ОУН, рассказал о террористической деятельности банды «Холодного» и назвал место укрытия этой банды.

На основании добытых спецгруппой данных, 14 июня с. г. была проведена чекистско-войсковая операция, в результате которой на месте, указанном Купчаком, было обнаружено убежище с находившимися в нем бандитами. Во время перестрелки были убиты и опознаны [...]» (с. 38–39).

Чекістська спецгрупа діяла у Войнилівському районі Станіславської області: «Согласно заданию и ориентировке УМГБ, на хутор Забучай прибыла спецгруппа. Она явилась в дом Яцишина и, действуя под видом оуновского СБ, подвергла его допросу, предъявив ему обвинение в связи с органами МГБ, так как он несколько дней назад вызывался оперработником в сельсовет.

Отрицая обвинение, Яцишин заявил спецгруппе, что он никогда «сексотом» МГБ не был, что в течение ряда лет связан с подпольщиками и в подтверждение своих слов он готов показать известное ему убежище, в котором с июля 1946 года скрываются руководитель пропаганды «Чуйкевич» и два других члена районного «Провода» ОУН.

Используя Яцишина в качестве проводника, спецгруппа сразу же после допроса направилась к месту убежища. К приходу спецгруппы в убежище оказались три бандита. Ввиду отказа сдаться, спецгруппой были убиты [...]» (с. 33).

Особливістю документів подібного характеру було широке використання евфемізмів, напр.: «Сложность обстановки в западных областях УССР и особенности положения внутри организации ОУН и ее бандгрупп, создающие серьезные трудности в борьбе с ними, показывает, что применение в практике чекистской работы специальных агентурно-боевых групп полностью себя оправдывает» (с. 11).

Якщо в тексті говориться про «сложность обстановки», це можна розуміти як слабкість становища влади, «бандгруппами» в діловодстві МГБ звалися групи опору, а друга частина речення означає, що у влади немає жодних сумнівів, й вона не лише дозволяє, а й закликає також надалі найширше застосовувати свої терористично-провокативні групи – «применение в практике чекистской работы специальных агентурно-боевых групп полностью себя оправдывает». І далі: «В этой обстановке агентурно-боевые группы очень часто приносят неоценимую помощь в чекистской работе по розыску и ликвидации оуновского подполья и его банд» (с. 12).

Очевидно, окремі позиції записки були перебільшені: «СБ систематически уничтожает своих членов организации и пособников, в отношении которых у них возникают опасения, что они могут быть арестованы органами МГБ и дать показания на следствии об организации» (с. 12). Такі засади були б самозгубними для організації, – не виключено, що таку інформацію підкинули чекістам самі члени ОУН.

Лексика чекістів 1940-х рр. відтворює лексику енкаведистів часів Ягоди та Єжова. Ось протокол свідчення Єфима Крупникова⁶: “В Славутском районе я также проработал два года. За это время были заведены аг[ентурные] разработки, дела-форм[уляры], создан и накоплен значительный оперативный учет, который позволил на протяжении только первых операций, летом 1937 года, **сняты** около двух сот человек шпионского и контр-рев[олюцион-ного] элемента”⁷. І ось текст доповідної записки Пастельняка: “Имея в виду разоблачение Павловского, выявление его связей среди руководящего состава ОУН с целью использования этих данных для ликвидации бандитов, Павловский был секретно **снят**, однако в процессе длительного допроса откровенных показаний не дал” (с. 74).

Попри увесь бруд і всю аморальність, якими переповнені сторінки “тво-ру” Пастельняка, вони містять також певні відомості, що мають науковий інтерес. Як відомо, за даними мандатної комісії Шостих Загальних зборів, склад Української Центральної Ради становив 798 осіб. Павло Христюк говорить про 822 мандати, Ісидор Нагаєвський – про 848. У довіднику В. Верстюка – Т. Осташко (1998) персональних довідок подано менше⁸, причому з-поміж відомих на ім’я членів Центральної Ради, ті, що лишались на підконтрольній большевикам території, всі були ліквідовані⁹. Лишаються не дослідженими життєписи багатьох членів Центральної Ради, один із котрих Павловський згадується в Пастельняка: “Начав со слов: «Я верный сын Украины, всю свою жизнь боролся и борюсь за украинскую национальную справу», «Собинов» заявил, что он считает себя украинским националистом с 1920 года, что этому предшествовало его избрание в «Украинскую центральную раду», выполнение обязанностей первого военного коменданта гор. Киева в 1919 году, затем военного начальника гор. Звенигородка, Киевской области” (с. 75). У довіднику В. Верстюка – Т. Осташко зареєстровано два Павловських – Михайло і Юрій, що не мають поки що біографій¹⁰.

У тексті доповідної записки Пастельняка згадується полковник УНР, навіть біографію якого історична наука України протягом двадцяти років незалежності досі не дослідила: “Взятый на допрос Мышко спецгруппе сообщил о себе, что настоящая его фамилия не Мышко, а Гуцуляк, в 1943 г. служил в дивизии «СС» Галичина, затем попал на Лемковщину (Польша),

⁶ Крупников Єфим Веніамінович (20 вересня 1903 р., м. Гнатівка Київської губ. – не раніше 1939), чекіст. У 1933–1935 рр. нач. Городоцького районного відділення НКВД на Проскурівщині. Нач. окремого відділу Славутського райвідділу (травень 1935 – серпень 1938 рр.) Вінницького обл. упр. НКВД УСРР. У рапорті на ім’я наркома А. І. Успенського від 10 вересня 1938 р. писав: “Работая последние месяцы в Каменце-Под[ольском] и встречаясь с оперсоставом Проскуровской следгруппы, мне многие говорили, что до сего времени по Городку (несмотря на значительный оперативный удар, нанесенный в этом районе) еще тянутся учеты, созданные при мне” (Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 263. – Оп. 1. – № 31137 ФП / кор. 180. – Т. 2. – Арк. 38). Заарештований 20 жовтня 1938 р. У березні 1939 р. звільнений. (Там само. – Т. 1); *Блокінь С.* Масовий терор як засіб державного управління в СРСР, 1917–1941 рр.: Джерелознавче дослідження. – К., 1999. – С. 51, 189–190, 221, 351.

⁷ ЦДАГО України. – № 31137 ФП / кор. 180. – Т. 2. – Арк. 38.

⁸ *Верстюк В., Осташко Т.* Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. – К., 1998. – С. 13.

⁹ Там само. – С. 236–247.

¹⁰ Там само. – С. 217, 237.

где связался с бывшим петлюровским полковником Кабаривским, занимавшим видное положение в ОУН. Через Кабаривского он познакомился с руководителем Окружного «Провода» ОУН Лемковщины, он же командир группы УПА – «Ясенем» [...]» (с. 51). Якщо Кабарівського немає у праці Яр. Тинченка¹¹, то Ясеня ми не знайдемо у довіднику П. Содоля¹². Богдана Кабарівського зафіксовано в каталозі Галини Сварник: він звертався з листами до Олени Кисілевської та Дмитра Донцова¹³.

Надзвичайно цікава справа уже згаданого панотця Івана Котіва, радника митрополитів Андрея Шептицького та Йосифа Сліпого, що до арешту підтримував активний зв'язок з підпіллям. Після першого арешту він формально погодився на співпрацю з МГБ, продовжуючи фактичну працю для УПА. Після другого арешту його було засуджено на багаторічну каторгу. Сучасні дослідники (Інформаційно-аналітична група Народного Руху України) констатують: «Вдаючись до вже випробуваних провокацій, емгебісти виманили у нього частину архіву Митрополита Шептицького» (с. 98). У доповідній записці читаємо: «Среди документов обнаружено значительное количество личных писем к бывшему митрополиту Андрею Шептицкому руководителей ОУН – Мельника, Бандеры, Лебеда, «Легенды»¹⁴, Кубийовича и других, а также переписка униатской церкви с бывшим гитлеровским правительством Германии» (с. 69). Він карався в концтаборі біля Норильська, згодом перебував на засланні у Красноярському краї.

У власному середовищі чекісти даремно не вихваляли провідників організованого українства, тож з історичної точки зору надзвичайно важливе таке зізнання підполковника Пастельняка: «Особенность ОУН характеризуется прежде всего тем, что оуновцы, особенно их главари, являются опытными нелегалами и конспираторами, обладающими большим многолетним опытом подпольной вражеской деятельности; они являются способными разведчиками, умеющими быстро перестраиваться в зависимости от складывающейся обстановки» (с. 11). Передбачаючи державну нагороду за перемоги над таким небезпечним супротивником, підполковник Пастельняк не міг не давати своїм ворогам високих оцінок.

Складається враження, що чекісти діяли на території України так вільно, начебто перебували у джунглях і начебто їх не зв'язують жодні державні закони. Вони віддавали накази залежним від них особам аж до вбивств: «Изучив связи «Гая» по подполью, УМГБ дало задание ему ликвидировать руководителя районного «Провода» ОУН «Бурого». 18 апреля с.г. агент-боевик «Гай» встретился с «Бурым» и бандитом «Полевым» и по дороге в с. Капустинцы, Чортковского района, очередью из автомата убил их. [...] В пути следования к «Бурому» «Гай» избрал удобный случай и недалеко от

¹¹ Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). – К., 2007. – 536 с.; іл.

¹² Содоля П. Українська Повстанча Армія, 1943–1949: Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – Т. 1.

¹³ Сварник Г. Архівні та рукописні збірки Наукового товариства ім. Шевченка в Національній бібліотеці у Варшаві: Каталог-інформатор. – Варшава; Львів; Нью-Йорк, 2006. – С. 87, 130.

¹⁴ Легенда – Климів Іван, крайовий провідник ЗУЗ, 1940–1942 рр. (Содоля П. Українська Повстанча Армія... – Т. 1. – С. 163).

села Улашковцы [Чортківського району Тернопільської обл.] убил «Рота»» (с. 64). Використовуючи й роздмухуючи внутрішні протиріччя, чекісти домогалися свого: “[...] он мне советовал в группе иметь «Мельниковцев», которые никогда не сговорятся с «Бендеровцами», и все, что будут делать в группе «Бендеровцы», мне станет известным от «Мельниковцев» и наоборот, что будут делать «Мельниковцы», про них донесут «Бендеровцы». Используя этот совет, я в группу взял двух «Мельниковцев» [...] – Марка, кл. «Око», быв. повитовый пропагандист «Мельниковцев» и Радь Семена, кл. «Степовый», боец боевки «Мельниковцев». И действительно, эти двое «Мельниковцев» сыграли большую роль, [стремясь] удержать группу от распада, они оба агитировали людей не разбежаться и честно служить Советской власти, а мне сообщали все, что говорят между собой б. бандиты”¹⁵.

Як відомо, міжнародне судочинство вважає переодягання військових у форму чи одяг своїх ворогів за злочин без права давності. ІV Гаазька конвенція про закони і звичаї сухопутної війни, яку підписала зокрема царська Росія 18 жовтня 1907 р., забороняла:

“а) употребляют яд или отравленное оружие;

б) предательски убивать или ранить лиц, принадлежащих к населению или войскам неприятеля; [...]

е) незаконно пользоваться парламентарским или национальным флагом, военными знаками и форменной одеждой неприятеля, равно как и отличительными знаками, установленными Женевской конвенцией”¹⁶.

Наостанок наведу ще один витяг: “Для выявления связей Ивахива с ОУН в село Тура-Малая УМГБ была направлена агентурно-боевая группа, которая, выдавая себя за «боевку» СБ, явилась к жене Ивахива. Пытаясь оправдать службу мужа в органах МВД, жена рассказала, что ее муж является членом ОУН, поддерживает связь со станичным ОУН Натским Иваном, которому регулярно передает какую-то важную информацию” (с. 35). Аморальність була загальним принципом НКВД-МВД, що прагнули затягти у свої тенета найкращих людей. Визначивши когось своєю мішенню, вони прагнули скерувати проти нього саме тих, хто був йому найближчий і найдорожчий. Державний терорист П. А. Судоплатов писав, до яких засобів вдавалися чекісти, розбудовуючи свою агентурну мережу: “Несмотря на основательные чистки 20-х и 30-х годов, многие предствители русской аристократии остались в живых; правда, все они были под наблюдением, а некоторые стали нашими важными осведомителями и агентами”¹⁷. Не можна не погодитися з висновком Інформаційно-аналітичної групи Народного Руху України: “У публікованій «доповідній» вражають явні кпини над такими поняттями, як український патріотизм, національна єдність. Проте вершиною цинізму було те, щоб до колаборації з «визволителями» втягувати найближчих родичів осіб, які перебували у підпіллі. Це не стільки гарантія отримання інформації, скільки ін’єкція бацили деморалізації, запущена у повстанські ряди” (с. 83).

¹⁵ Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ). – Ф. 9478. – Оп. 1. – Спр. 487. – Арк. 214.

¹⁶ <http://www.zaki.ru/pagesnew.php?id=1519&page=5>.

¹⁷ Судоплатов П. Спецоперации: Лубянка и Кремль, 1930–1950 годы. – М., 1997. – С. 239.

Розуміється, масиви аналогічних документів зберігаються у сховищах Москви (РФ) та інших міст і держав. Наприклад, доповідна записка генерал-майорові Горшкову фіксувала: “В марте месяце 1945 года по Козовскому, Бережанскому и Подгайскому районам проходила большая чекистско-войсковая операция, которая была направлена на Козовский район, где в селах Конюхи Бышки, Выбудов и Пенюв, по нашим данным в этих селах, должен был проходить межкраевой с’езд «ОУН» – операцией рассчитывалось захватить руководителей ОУН, прибывших на с’езд. [...] Когда операция была в самом разгаре, приехал ко мне на участки полковник т. САРАЕВ и дал поручение из задержанных бандитов организовать вооруженную группу, которая впоследствии будет работать под моим руководством под видом банды по районам Тернопольской области – численность этой группы должна быть до 60–70 человек, командиром этой группы т. САРАЕВ назначил б. нашего агента Быстрого, который ранее был комендантом боевки «СБ» окружного провода [...] он работал у нас, был проверен, активно участвовал на операциях и был несколько раз ранен – его т. САРАЕВ привез и оставил в Козовском РО НКВД с поручением подбирать из задержанных людей в группу”¹⁸.

Пригадаймо відому максиму: мета складається із засобів, тож коли вдаються до засобів невідповідних, мета зміщується. Як дослідник боротьби комуністів “проти власного народу”, хочу сказати, що СРСР розвалила не стільки п’ята колона, скільки аморальність її керівників. Прикро, що в Росії цього не розуміють досі. У недавній книжці, спрямованій проти української держави, визнається, що “борьба с ОУН-УПА стала еще изощренней, широко использовались отряды КГБ, переодетые как бандеровцы и терроризировавшие население”¹⁹. Це прив’язується у сучасного московського автора А. С. Смирнова до призначення на чільну посаду у “Смерш’і” етнічного українця, і ця обставина обігрується: “После активизации в 1948 г. действий УПА, вызванных коллективизацией и притоком недовольных в ряды националистического подполья, КГБ УССР возглавил бывший руководитель «СМЕРША» генерал Ковальчук”²⁰.

Микола Кузьмич Ковальчук (1902–1972) закінчив два класи школи 2-го ступеня. Працював у шкіряному виробництві різноробом і в міліції. З 1926 р. – у прикордонних військах у Грузії, із січня 1938 р. – в органах ГБ у Грузії, у 1939–1941 рр. начальник слідчої частини УНКВД Ленінградської обл., 1943–1945 рр. нач. УКР СМЕРШ ІV Українського фронту, у серпні 1945 – травні 1946 рр. начальник УКР СМЕРШ Прикарпатського ВО. Міністр ГБ (з серпня 1949 р.) УРСР, (у березні–травні 1953 р.) Лат. РСР. Генерал-лейтенант (25 вересня 1944 р.). Позбавлений звання (23 листопада 1954 р.) Постановою РМ СРСР № 2349 – 1118 сс “как дискредитировавший себя за время работы в органах госбезопасности и недостойный в связи с этим высокого звания генерала”²¹.

Розуміється, це політика, а не наука. Замість морального оновлення російські автори проходять заново по тому самому колу, – це шлях у нікуди.

¹⁸ ДАРФ. – Ф. 9478. – Оп. 1. – Спр. 487. – Арк. 212.

¹⁹ Смирнов А. С. История Южной Руси. – М., 2008. – С. 266.

²⁰ Там само.

²¹ <http://dare.uva.nl/document/106786>

Зі свого боку вважаю, що вивести ситуацію з нинішньої безвиході можна, наприклад, за підготовки ґрунтового академічного збірника нових документів.

Сергій Білокінь (Київ). **Про особливі методи боротьби НКВД з українським підпіллям (1947–1949).**

Аналізується маловідомий документ – “Доповідна записка про використання спеціальних агентурно-бойових груп з ліквідації підпілля ОУН”. Оминаючи рівень декларативних гасел і фальшивих офіційних стереотипів, саме повсякденні взаємини представників різних політичних орієнтацій виявляють усю їхню реальну повноту в загально-історичному процесі.

Ключові слова: УПА, спеціальні агентурно-бойові групи, історіографія незалежної України.

Сергей Билокин (Киев). **Про особые методы борьбы НКВД с украинским подпольем (1947–1949).**

Анализируется малоизвестный документ – “Докладная записка об использовании специальных агентурно-боевых групп по ликвидации подполья ОУН”. В обход декларативных лозунгов и фальшивых официальных стереотипов именно повседневные взаимоотношения представителей различных политических ориентаций проявляют всю их реальную полноту в общеисторическом процессе.

Ключевые слова: УПА, специальные агентурно-боевые группы, историография независимой Украины.

Serhii Bilokin (Kyiv). **On the Specific Methods of the Struggle of the NKVD with the Ukrainian Underground Movement (1947–49).**

The study presents an analysis of a little-known document “A Report on the Use of Special Intelligence and Military Groups for the Elimination of the OUN Underground.” Relying on this source, the author investigates the methods used by the Soviet secret police in their struggle with the Ukrainian national-liberation movement in the post-war era.

Key words: Ukrainian Insurgent Army, special intelligence and military groups, historiography, Ukraine.